

ПРЫГАРШЧЫ ЗАЛАЦІНАК У ЛЕКСІЧНЫЯ КАРАЛІ БРЭСТЧЫНЫ ПРА СЛОЎНІК ВАЛЯНЦІНЫ КАСЦЮЧЫК

Паспяховая праца айчынных лінгвістаў над “Дыялекталагічным атласам беларускай мовы” (1963) пасля Вялікай Айчыннай вайны істотна актывізавала дыялекталагічныя даследаванні на Беларусі. Паралельна з гэтай знакавай лінгвагеаграфічнай працай манаграфічна вывучаліся асобныя беларускія гаворкі і абараняліся першыя пасля доўгага перапынку кандыдацкія дысертацыі (М. Бірыла, І. Гайдукевіч, С. Грыгор’еў, І. Зянько, Я. Рамановіч, Т. Сцяшковіч, Д. Целянцюк, Ф. Янкоўскі, Б. Яфімаў і інш.). Важнае значэнне мела выданне акадэмічных “Руска-беларускага слоўніка” (1953) і “Беларуска-рускага слоўніка” (1962), што акрэслілі асноўны лексічны фонд і, такім чынам, устанавілі лексічныя нормы беларускай літаратурнай мовы. Гэта істотна палегчыла для ўкладальнікаў адбор лексікі і фарміраванне рээстра дыялектных слоўнікаў. У Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа АН БССР дыялектолагамі была распрацавана доўгатэрміновая праграма лексікаграфічнай працы ў Беларусі [2]. Выйшлі з друку першыя дыялектныя слоўнікі Ф. Янкоўскага, Г. Юрчанкі, П. Сцяцко і інш. Усё разам узятаяе стымулявала развіццё лексікалагічных даследаванняў і адраджэнне лексікаграфічнай працы беларускіх дыялектолагаў.

Да нядаўняга часу адной з найменш даследаваных выступала лексічная сістэма заходнепалескіх гаворак, нягледзячы на некаторыя публікацыі ў калектывных дыялекталагічных зборніках [5], а пазней і нават невялікае па аб’ёме выданне [3], якія ахоплівалі толькі нязначную частку лексічнага багацця гэтага ўнікальнага рэгіёна Беларусі. Але апошнім часам пачалі з’яўляцца працы, прысвечаныя не толькі апісання лексічнага складу невялічкіх рэгіёнаў Брэстчыны [4], але і маўленню жыхароў асобнай вёскі [7] або нават пэўнай сацыяльнай групы насельніцтва [8]. Далучаюцца да гэтай справы і некаторыя замежныя навукоўцы [1]. І вось нядаўна – чарговая прыемная навіна: выйшаў з друку невялічкі па аб’ёме слоўнік гаворкі жыхароў в. Заазёрная Маларыцкага раёна дацэнта Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна Валянціны Касцючык [6], з якім, на нашу думку, варта пазнаёміцца шырокаму колу вучоных, настаўнікаў, студэнтаў і аматараў роднай мовы.

Нягледзячы на невялікія памеры (71 с.) і зусім нязначны наклад (40 экз.), праца несумненна варта нашай увагі і бяспрэчна заслугоўвае публічнай падтрымкі ў друку. Адразу заўважым, што першая праца аўтара па дыялектнай лексікаграфіі можа быць добрым прыкладам кваліфікаванага выкарыстання асноўных тэарэтычных прынцыпаў пры ўкладанні лексікаграфічных прац.

Структура працы – традыцыйная для сучаснай беларускай дыялектнай лексікаграфіі: “Прадмова”, “Лексічны слоўнік” і “Фразеалагічны слоўнік”. У месце прадмовы вылучаюцца тры часткі, якія выразна падкрэсліваюць высокі навукова-прафесійны ўзровень аўтара: сцвярджае абгрунтаванне ролі і месца дыялектнай мовы ў жыцці народа і ў лінгвістычных даследаваннях са спасылкай на працы В. фон Гумбальта, кароткая гісторыя роднай вёскі і спіс прынятых скарачэнняў. Спіс скарачэнняў адносна невялікі, але, на наш погляд, амаль вычарпальны для выданняў такога кшталту, хіба толькі можна было б дадаць памету “эмацыйна-экспрэсіўнае” або проста “экспрэсіўнае”, паколькі часам яна сама сабой напрашваецца. Неабходна заўважыць, што гісторыя вёскі напісана выдатным філалагічным стылем без збытоковай інфармацыі, якую пры жаданні можна здабыць у спецыяльных энцыклапедычных выданнях.

Асноўная лексічная частка выдання змяшчае 1142 слоўнікавыя артыкулы, размешчаныя строга ў алфавітным парадку, які толькі аднойчы выпадкова парушаны (слова *нав’язатыся* павінна стаяць пасля *навыртатыся*), відавочна, пры папярэдняй рээстра непасрэдна перад выданнем працы.

Будова слоўнікавага артыкула класічная і ўключае рээстравае слова (вакабулу), граматычныя і стылістычныя характарыстыкі, дэфініцыю і ілюстрацыйны матэрыял. Паколькі праца прысвечана гаворцы адной вёскі, то, зразумела, пашпартызацыя матэрыялу тут непатрэбная, і таму яна адсутнічае. Усе загаловачныя словы падаюцца ў пачатковай форме, што, дарэчы, для гэтых гаворак не заўсёды проста зрабіць, прымаючы пад увагу іх фанетычна-граматычную сістэму. Тым не менш Валянціна Касцючык паспяхова справілася з гэтай задачай. Часам у якасці вакабулы падаюцца два

(у адным выпадку тры – с. 24) аднакаранёвыя словы – словаўтваральныя, зрэдку граматычныя, фанетычныя і акцэнталагічныя, варыянты або дэмініўтўныя формы да асноўнай назвы: *выцвых, выцвыхтус* (с. 12), *гныль, гнылеччэ* (с. 13), *допіро, допірыко* (с. 15), *ныдохідный, ныдоходный* (с. 30), *плыскур, плыскурык* (с. 35), *розныгрыты, рознысхрыты* (с. 45) і інш. Амаль усе гэтыя варыянтныя адзінкі згодна з алфавітам павінны размяшчацца непасрэдна за першым, загаловачным словам, таму, відаць, аўтар не падае іх асобнымі артыкуламі з адсылкай да асноўнай формы (што ў канкрэтным выпадку, на наш погляд, цалкам дапушчальна, бо не стварае карыстальніку нязручнасцей пры адшуканні патрэбнай дыялектнай формы), хоць гэта і парушае агульнапрынятыя правілы лексікаграфіі.

Рээстравыя словы называюць розныя бакі чалавечай дзейнасці. Найбольш шырока прадстаўлена лексіка, што характарызуе чалавека: *брэкот* 'тоўсты, дужы мужчына', *выцвых, выцвыхтус* 'жвавы, надзвычай рухавы чалавек', *вырэмко, мурыло* 'тоўсты чалавек', *вылупок* 'чалавек з вялікімі, выпуклымі вачыма', *галоўзнь* 'непаседа, няўрымснік', *дбаёха* 'дбайная руплівая гаспадыня', *задэртоносый* 'ганарысты, фанабэрысты', *кацыбій* 'чалавек з доўгімі нагамі', *кубалю* 'марудлівы чалавек', *мозола* 'надкучлівы чалавек', *надымач, надымар* 'капрызлівы, надзьмуты чалавек', *пэца* 'распешчані чалавек', *рагнява* 'крыклівы чалавек' і інш. Шмат у слоўніку экспрэсіўнай лексікі (напярш дзеясловаў), якая характарызуе розныя бакі жыцця і дзейнасці мясцовых жыхароў: *валянціаты* 'хадзіць без справы', *заціпчы* 'адабраць апетыт', *натрутыты* 'прагнаць когось', *прычмілёны* 'затлумлены', *тырпашчы* 'есці з вялікім апетытам' і г. д. Слоўнік змяшчае шэраг іншых цікавых дыялектных найменняў: *вытлына* 'адкрытае для ветру месца', *гушчырэвына* 'густое, непраходнае месца', *зачупіканы* 'замучаны, недагледжаны, худы', *кобаны* 'сажалка', *крутавына* 'завіруха, ветранае надвор'е', *лупёка* 'лупіна', *лызэры* 'роў', *натомысць* 'узамен', *окорэнкы* 'дзяркач', *скўлно* 'моцна', *сусматыка* 'вялікае і тоўстае палена', *тырпуга* 'мянташка' і інш. Гэты пералік можна доўжыць ледзь не ў аб'ёме самога слоўніка. Разам з тым як важную станоўчую адметнасць працы варта адзначыць, што Валянціна Касцючык уключыла ў слоўнік не толькі строга дыялектную лексіку, але і літаратурныя, нарматыўныя словы (зразумела, з захаваннем рэгулярных фанетычных асаблівасцей сваёй заходнепалескай гаворкі), напрыклад: *навідаццяся, надукучэты,*

назапасыты, намагацца, нарёком, одобыты, оконёця, очуняты, повынён, подсылкувацца, потішный, потыхаты, проясныцца, садовына, свытаты, снідаты, сутыкацца, таксамэ і іншыя, чаго не было зроблена, на жаль, у "Дыялектным слоўніку Брэстчыны" [3], адкуль пры падрыхтоўцы да друку нарматыўная лексіка беларускай мовы была знятая. Але ж наяўнасць такіх слоў менавіта ў палескіх слоўніках паказвае на генетычную сувязь лексічнай сістэмы заходнепалескіх гаворак са слоўным запам'ятовам асноўнага масіву гаворак беларускай мовы. Факты такой сувязі, як вядома, прысутнічаюць і на іншых узроўнях моўнай сістэмы. Таму, на нашу думку, для лексікаграфічных прац па палескім рэгіёне, а таксама іншых, што мяжуюць з суседнімі мовамі, важна ўключаць у рээстр дыялектных слоўнікаў і літаратурныя формы з ліку традыцыйнага пласта дыялектнай лексікі. Гэта неабходна для лексікалагічных і этымалагічных даследаванняў, для абгрунтавання нарматыўнага статусу пэўнага слова і інш. Дарэчы, матэрыялы слоўніка сведчаць пра няглыбы ўплыў суседняй польскай мовы на маўленне мясцовых жыхароў. Намі заўважана няшмат такіх фактаў, як, напрыклад: *валізка, заваёнтылывы, купованы, старыёнчы* і, магчыма, яшчэ некалькі лексічных адзінак.

Слоўнік вылучаецца кваліфікаванай семантычнай характарыстыкай загаловачнага слова, дзе пераважаюць сінонімы з літаратурнай мовы адпаведнага лексічна-граматычнага класа або пры іх адсутнасці лаканічная, але ўсебаковая і поўная характарыстыка значэння слова: *кусьый* 'кароткі', *прыпанасыцца* 'захацецца', *прыпарыцца* 'спыніцца', *прыродны* 'карэнны', *пырыбэндюваты* 'быць пераборлівым', *гныльвы* 'які гневаецца, затойвае крыўду', *росыбіндаты* 'неразумна патраціць (пра грошы)' і інш. Пры гэтым аўтар не падае адсылак замест дэфініцый, калі тлумачыцца сінанімічнае іншаму дыялектнае слова, якое ўжо было апісана ў працы, што вельмі зручна для карыстальніка. Так, дарэчы, было зроблена ў пяцітомным "Тураўскім слоўніку", становячы прынятым навуковай грамадскасцю.

Ілюстрацыйны матэрыял у артыкулах – змястоўныя і негрувасткія выразы вуснага мясцовага маўлення, якія даюць дастаткова поўнае ўяўленне пра асаблівасці ўжывання і адметнасці семантыкі дыялектнага слова. Як правіла, гэта адзін сказ, зрэдку – два.

Добрае веданне мясцовага маўлення, кваліфікаваныя дакладныя запісы лексікі і ілюстрацыйнага матэрыялу да яе ўяўляюць несумненную цікавасць для спецыялістаў розных

лінгвістычных кірункаў. Прывядзем для пацвярджэння адзін прыклад. Мы звярнулі ўвагу на такую характэрную акцэнталагічную асаблівасць мясцовай гаворкі, як перамяшчэнне націску ў некаторых прыметніках да канца слова, уласцівую найперш гаворкам на беларуска-балтыйскім паграніччы: *важнѣй, жаркѣй, ладнѣй, мірнѣй, нывартнѣй, ныходнѣй* і нават у асобных дзеясловах: *лузаты, музолыты, тыснуты*, прыслоўях: *навывлѣт, ныкуды* і назоўніку *подсвынѣк*, што ілюструюць закон П. Фарунатава – Ф. дэ Сасюра.

Гэтак жа прывабна выглядае і кваліфікавана аформлены фразеалагічны раздзел працы, што не здзівіць ніводнага дасведчанага чытача: аўтар слоўніка – спецыяліст у галіне беларускай фразеалогіі, аўтар манаграфічнага даследавання “Сінанімія і варыянтнасць у дыялектнай фразеалогіі: на матэрыяле гаворак Брэстчыны” (2000). Тут растлумачана 267 фразеалагічных адзінак, занатаваных у гаворцы жыхароў адной (!) вёскі. Пры гэтым да кожнага фразеалагізма пададзены змястоўныя ілюстрацыйныя матэрыялы.

У любой працы, а тым больш лексікаграфічнай, амаль немагчыма пазбегнуць хоць якіх-небудзь дробных недаглядаў, прычым знаходзіць іх у чужым творы заўсёды лягчэй, чым у дапусціць ва ўласным. Ёсць некалькі такіх неістотных хібаў і ў кнізе В. Касцючык, што ніякім чынам не змяншае высокі навукова-метадычны ўзровень аналізаванай працы. Не варта было, на нашу думку, змяшчаць у слоўніку некалькі сучасных жарганізмаў, што, безумоўна, трапляюць у дыялектнае маўленне (тут гавора там замацоўваюцца, асабліва ў асяродку моладзі, але не адносяцца да традыцыйнай мясцовай лексікі. Гэта такія словы, як *базырыты, втрасты (діла), драпануты, жмуляра, макінтош, мразь*. Можна таксама прапанаваць унесці карэктывы ў асобныя дэфініцыі, напрыклад: *вышмаглёваты* ‘вычысціць што-н.’ (с. 12), дакладней, відаць, было б ‘прапалоць’; *доганеты* ‘шукаць чаго-н.’ (с. 15) – ‘даганяць’; злог ‘зямяля, якая не апрацоўваецца’ (с. 21) – ‘папар’; *окорэнкі* ‘змецены венік-дзяркач’ (с. 33) – ‘дзяркач’. Пры лексікаграфаванні слоў з пераносным значэннем, на наш погляд, варта абавязкова падаваць і прамое значэнне слова, калі яно нават і поўнаасцю супадае з літаратурнай формай, як гэта, напрыклад, аформлена ў артыкуле *чурбак, м. 1*. Кавалак гнілога дрэва (бярозы, вольхі); 2. *перан*. Слабы ці хворы чалавек (с. 55). На жаль, у некаторых іншых выпадках апісваецца толькі пераноснае значэнне слова, напрыклад, *ббыты* (с. 8), *гострый* (с. 13), *купыця* (с. 24), *пустый* (с. 43) і інш.

Варта было б уключыць у рэестр асобныя артыкуламі некаторыя дыялектныя словы, засведчаныя, на жаль, толькі ў ілюстрацыях, напрыклад: *мусытка* (арт. *беллѣ*), *збороты* (арт. *бурбылок*), *стырташыты* (арт. *бўцка*), *вгнѣрытыся* (арт. *в*), *харасцьва* (арт. *гайнѣ*), *нывартнѣй* (арт. *заглѣнуты*), *бабѣра* (арт. *купыця*), *дывытыся* (арт. *люстра*), *втыхнуты* (арт. *мозолѣ*), *прывяз*, *пытэль*, *спробовок*, *старовык* (арт. *на*), *очырпнуты* (арт. *пырыборшчыты*), *калытка* (арт. *роскуплѣты*), *голосный* (арт. *рэпѣтѣ*), *выкліпасы* (арт. *страпаты*) і некаторыя іншыя.

Такім чынам, гэта ўжо чацвёрты рэгіянальны слоўнік гаворкі жыхароў адной вёскі на Брэстчыне, што дае падставы гаварыць пра фарміраванне ў беларускай дыялектнай лексікаграфіі асобнага віду лексікаграфічных прац – слоўнікаў адной гаворкі. У заключэнне толькі застанецца шчыра парадавацца за аўтара і павіншаваць з добрым лексікаграфічным дэбютам на дыялекталагічнай ніве. А мы ўсе з нецярпеннем будзем чакаць ад Валянціны Касцючык працягу гэтай карыснай, складанай і выключна ўдзячнай працы – новага, больш збагатага слоўніка роднай гаворкі, бо заходне-беларускі рэгіён, дзякуй Богу, пакуль што багаты на лексічныя залацінкі!

Спіс літаратуры

1. Аркушин, Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Л. Аркушин. – Луцк : Волинський ун-т, 2000. – Т. 1. – 354 с.; Т. 2. – 458 с.
2. Бірыла, М. В. Да пытання аб тыпе і прынцыпах укладання беларускіх абласных слоўнікаў / М. В. Бірыла // Працы Інстытута мовазнаўства АН БССР. – Вып. V. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1958. – С. 116 – 144.
3. Дыялектны слоўнік Брэстчыны / Г. М. Малажай, Ф. Д. Клімчук. – Мінск : Навука і тэхніка, 1989.
4. Зайка, А. Ф. Дыялектны слоўнік Косаўшчыны / А. Ф. Зайка. – Слонім : Слоні́мская друкарня, 2011.
5. 3 народнага слоўніка / рэд. А. А. Крывіцкі, Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975; Народнае слова / рэд. А. Я. Баханькоў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976; Народная лексіка / рэд. А. А. Крывіцкі, Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1977 і інш.
6. Касцючык, В. М. Сказана – звязана : Матэрыялы да рэгіянальнага слоўніка Брэстчыны / В. М. Касцючык. – Брэст : БрДУ, 2013.
7. Клундук, С. С. Слова да слова – будзе мова : дыялектны слоўнік в. Фядоры / С. С. Клундук. – Брэст : БрДУ, 2010; Ляшкевіч, І. У. Альпенскі дыялектны слоўнік / І. У. Ляшкевіч. – Альпень – Берасьце, 2004; Пашкевіч, М. І. Рубельскі лексіка-фразеалагічны слоўнік / М. І. Пашкевіч. – Брэст : БрДУ, 2008. – 66 с.
8. Шэмет, Я. В. Мова прадзедаў, мова дзядоў : Дыялектны слоўнік лабарскай гаворкі / Я. В. Шэмет, Г. П. Валавень. – Іванава, 2006.

Павел МІХАЙЛАЎ,
кандыдат філалагічных навук.